

A hasonlatlan instrumentalis-comitativusi ragok a korai középmagyar nyomtatott írásbeliség korpuszában

Jelen dolgozat a magyar nyelvű könyvnyomtatás első fél századának egyik nyelvi változóját: az instrumentalis-comitativusi rag mássalhangzós töveken geminátával jelölt (hagyományosan: hasonult) alakjának a tövégi konzonánstól függetlenül *-val/-vel* formájú (hagyományosan: hasonlatlan) alakjával való szembenállását, a változóértékek szociolingvisztikailag lényeges szempontok szerinti megoszlását tárgyalja. A vizsgálat alapja egy elektronikus korpusz, amely az 1527 és 1576 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványok névszóinflexiós nyelvi változóinak feltérképezése céljából született meg¹. 103 szövegrészletet tartalmaz², amelyek mindegyike legalább ezerszavas, az esetek zömében a nyomtatvány mintegy huszad-részét kitevő véletlen minta. Ily módon mennyiségileg és minőségileg is reprezentatív – 240 ezer szóból áll, a korszak fennmaradt nyomtatványai közül mindössze 36 nem szerepel benne. A korpusz adatainak összegyűjtése egy ún. számítógépes konkordanciaprogrammal történt³.

A változóról azt feltételezzük, hogy értékeinek megoszlását nyelven kívül tényezők határozzák meg. A magyar nyelvtörténeti vizsgálatokban a legnagyobb hagyománya a nyelvjárásközpontú elemzéseknek van, azonban a területi kötöttségű megoszlás csak az egyik lehetséges szempont. Az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerül a nyelvemlékekben tanulmányozható alakváltakozások szociolingvisztikai szempontú elemzése (vö. pl. NÉMETH 2004). A könyvnyomtatás nyelvével kapcsolatban különösen in-

¹ Jelen dolgozat az időszak névszóinflexiós változóit a teljesség igényével feldolgozó, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájában készülő PhD-disszertáció része.

² A korpuszba került nyomtatványoknak a Régi magyarországi nyomtatványok (RMNy.) c. bibliográfia szerinti sorszáma: 8., 13., 15., 16., 17., 49., 63., 64., 74., 77., 78., 80., 86., 88a, 90., 91., 92., 95., 96., 98., 100., 101., 102., 108., 109., 125., 144., 151., 154., 155., 156., 158., 160., 162., 164., 169., 171., 173., 181., 186., 192., 194., 205., 207., 208., 213., 218., 219., 220., 222., 229., 233., 243., 246., 259., 260., 264., 269., 280., 284., 288., 289., 290., 294., 295., 296., 297., 299., 303., 304/1., 304/2., 307., 308a, 308b, 311., 315., 319., 320., 322., 324., 326., 328., 334., 337b, 339., 340., 341., 342., 343., 344., 345., 346., 348., 349., 350., 351., 353., 358., 359., 360., 362., 367., 368. A művek részletesebb adatainak közlésétől helyszűke miatt eltekintünk. Az RMNy. internetes változatából azonban könnyen kikereshetők az adatok (<http://www.arcanum.hu/oszk>).

³ R. J. C. Watt Concordance c. szoftverével. Vö. <http://www.concordancesoftware.co.uk>.

dokolt lehet a nyelvjárási hatáson kívül más befolyásoló tényezők feltételezése is: a nyomtatott írásbeliség mint kialakulóban lévő új nyelvváltozat bizonyos nyelvi megoldásokat kizár magából. Ezért a lényeges nyelvjárástörténeti szempont, azaz a szerzők születési helye, valamint nyelvi szocializációjuk szinterei szerint is elemezzük a változóértékek megoszlását, ám a szociolingvisztikai szemléletmód jegyében további szempontokat is beemelünk a megoszlásvizsgálatba: a művek megjelenési helyét és műfaját, ezekről ugyanis azt feltételezzük, hogy alapvetően befolyásolhatják a különböző alakváltozatok megjelenését. A megjelenési hely azért lehet egy-egy mű nyelvét befolyásoló tényező, mert egyes nyomdászok átalakították a nyomdájukban megjelent nyomtatványok szövegét a saját ízlésük szerint (ami már önmagában az új kommunikációs forma új normáinak a létezését jelzi), a műfaj pedig a mű szerzőjének és a megcélzott olvasóközönségnek a társadalmi hovatartozásáról árulkodik: más rétegnek szól (ezért más nyelvezetű) a korabeli kalendárium, a hitvitázó próza vagy a prédikáció. Esetenként lehetségesek a műfaj nyelvi kötöttségeiből adódó különbségek is: pl. a verses szövegek más megoszlást mutathatnak, mint a prózaiak stb.

A névutói eredetű instrumentalis-comitativusi ragot az ómagyar korban az etimon elején álló [β] kiesése után a tő és a rag hangteste között létrejövő hiátus különböző irányú megszüntetése vagy épp meg nem szüntetése miatt nagy alaki gazdagság jellemezte (vö. KOROMPAY 1991: 309–10., KOROMPAY 1992: 379–80). A középmagyar eleji nyomtatott könyvekben ebből a formakészletből már csak bizonyos elemek jelennek meg. A korpuszban magánhangzós szóvégeken *-val/-vel*, mássalhangzós szóvégeken kettőzött vagy egyjegyű betűvel (az előbbi geminátát, az utóbbi geminátát és rövid mássalhangzót egyaránt jelölhet), illetőleg hasonlatlanul, ugyancsak *-val/-vel* alakban találhatjuk meg.

A magánhangzós tővégeken a *-val/-vel* forma az általános: „hyre neue az euangeliomnac *predicalalauual* őzue mind ez vilagnac hallafara ki mene” (RMNy. I. 74. +3 r.), „Az Kyralne azzon, *leeniaual Electraual* oefze vez” (RMNy. I. 144. H4 v.), „Ba3 huß eßtendeig predicaltata a' *Noeual* ez hittetlen vilagnac” (RMNy. I. 156. A4 v.), „Sufanna be iöue *attyauual annyauual*, édes *magzattyauual attyafiaijual*, es *rokonlágial* loc io *baratijual*” (RMNy. I. 108. Bb3 r.), „az Pascha elö't negy báz *eztendöuel* töt vala az Isten igeretet Abrahamnac” (RMNy. I. 362. ccc2 v.), „minden hazugoknak az ű ríßek lißen az ioban, mell tüzuel, es *kinküuel* ig, mell az mäfodik halāl” (RMNy. I. 49. Xx4 r.), „zapor *esüuel* ö't meg haboritom” (RMNy. I. 108. H3 r.), „minden igaz tanyitoknakis tizti, hogy a' Chriftuft vgy tanicza, hogy valóba köueffe, mind *hitiuel*, mind *életiuel*” (RMNy. I. 362. 277 r.) stb., két kisebb minta (RMNy. I. 125., 315.) kivételével minden műben van rá példa, összesen 1211 adatban.

A leggyakoribb alakváltozat a mássalhangzós tövégeken jelentkező geminált forma: „el iöuefēt nagy *ohaitallal* vártác, es nagy *fohazkodassal*” (RMNy. I. 353. z3 r.), „NALadnal *hatalmasbbal* ne verfengy” (RMNy. I. 92. C3 r.), „chapo *ruddal* agyon vertec” (RMNy. I. 90. b3 r.), „haromféle *tulaidonlággal* külömböz egyéb tsillagoktul” (RMNy. I. 334. Q5 r.), „ne olgyeczúk, mint az *czyaplároc* az io bort az *hítuánnal*, az Itē ighiet az hamis emberi *tudománnial*” (RMNy. I. 194. B3 r.), „AZ orožlan az *iwhhal* ees *egjibekkel* meg zerczewdek” (RMNy. I. 17. 11 v.), „nem hazudnac a' bent prophetác, meg fem chalnac az ő *iöuendö mondafockal* es *historiaiockal*” (RMNy. I. 95. A4 r.), „meg tanyit mi *móddal* Berezze meg azokat, tudni illic: nagy *kinnyal*, *halallal*, es *fel támadassal*, es őröckè valo *wralkodassal*” (RMNy. I. 362. a4 v.), „a' lelkeket meg ne foyczuc es olczuc túbel [!] *vassal Bidolommal* ne kergessuc” (RMNy. I. 233. R4 r.), „Őrüll hogy leben egy hadban *CzaBárral*” (RMNy. I. 351. F r.), „Akhab *kirallyal* en ma Bembe lebec” (RMNy. I. 108. h2 r.), „nagy *fégyennel* el futnác” (RMNy. I. 95. C r.), „Viadalt őc hegyős *törrel* kezdenec” (RMNy. I. 109. Q r.), „Manaffes kiraly *fűrébbel* metzeté kettő” (RMNy. I. 95. C2 r.), „Egik a' mafikat igen kezdek *kezzel* ott arczol czapadofnia” (RMNy. I. 342. B2 v.) stb., mind-egyik műben van rá példa, összesen 1845 adatban.

A mássalhangzós tövégeken előfordul továbbá az egy betűvel jelölt alakváltozat: „Miczoda ió hirunc neuünc lönne minekűnc, ha őtet illyen nagy *arultattal* meg őlnéc?” (RMNy. I. 324. T2 v.), „mezetelen *labal* indula vtara” (RMNy. I. 340. C2 r.), „Te vezérloftel engemet a' te *tanáchodal*” (RMNy. I. 162. T r.), „minden *alnakfágal* Bijuec rakua vala” (RMNy. I. 108. Bb3 r.), „vad *madarakal* ezt meg ne eteffed” (RMNy. I. 340. B2 v.), „az mi testűnknek vedel vndokfagat te bent *igidel*” (RMNy. I. 222. Z2 r.), „ha meg halz *ehfégel* enis meg halok” (RMNy. I. 345. C v.), „az én *bömeimel* látá a' Királt” (RMNy. I. 95. C r.), „A ki az ő Bánto földét műueli, béuelkedic *kenyérel*” (RMNy. I. 96. D v.), „Ez Anna penig nagy keferű *biuel* es lelecek [!] vala” (RMNy. I. 205. A v.), „*Tűzel* felgyuytottác a' te benthelyedet” (RMNy. I. 162. T2 v.) stb., 84 műben⁴, összesen 464 adatban. Ebből 84 mássalhangzó-torlódásra végződő tövön szerepel: „fokan meg rontatnac a' *penzel*” (RMNy. I. 92. C3 r.), „az egéß Magyar nemzetec e' *könyuel* meg akaria mutatni a' meg tefteflült ördeget” (RMNy. I. 288. A2 v.), „Beßtertze felet négy *mélyföldel*, vagyon az régi Radna Bánya” (RMNy. I. 360. 6 r.), „a' heliet elnec kúuel es *czontal*, Kiuel fat vagnac”

⁴ RMNy. I. 8., 13., 15., 16., 49., 63., 64., 74., 77., 80., 86., 88a, 90., 91., 92., 95., 96., 98., 100., 101., 102., 108., 109., 125., 144., 151., 154., 155., 156., 158., 162., 171., 173., 186., 194., 205., 207., 208., 213., 222., 233., 243., 259., 260., 264., 269., 280., 284., 288., 289., 294., 295., 296., 297., 299., 303., 307., 308a, 308b, 311., 315., 322., 324., 326., 328., 334., 337b., 339., 340., 342., 343., 344., 345., 346., 349., 350., 351., 353., 358., 359., 360., 362., 367., 368.

(RMNy. I. 056. Kk2 r.) stb., amelyeken a rag mássalhangzójának a jelöléséhez a szóelemző írásmód elvének kellett kialakulnia és érvényesülnie, az pedig csak a XIX. század elejére valósul meg több-kevesebb következetességgel a magyar nyelvű könyvnyomtatás gyakorlatában, még a XVII. század elején is elsősorban a kiejtés szerinti írásmód volt az általános (vö. KOROMPAY 2003: 589–90). A TNyt. ezeket az alakokat az *-al/-el* alakváltozat megjelenésének tartja (KOROMPAY 1992: 380). 53 példa többjegyű betűre végződő szótövön fordul elő: „a' kic mindent *tanáchal* chelekednec, a' bõlchefségtõl igazgattatnac” (RMNy. I. 96. D3 v.), „minnyáian el indulnánac a' *Királyal* a' Tõrõkec ellen” (RMNy. I. 360. 206 v.), „az iduõzító IESVS CHRISTVSNAC bebedet auagy Euangeliomát, ne keduetlen fe *czac fülthegyel* [!] halgaffuc es vegyüc” (RMNy. I. 353. A2 r.), „a ki a *keuélyel* közeskõdic, keuéséget tanul tõle” (RMNy. I. 92. D4 v.), „az Prophetac es Apostoloc, kiket hafonlit az Daud az *aranyal*, es ezûftel tûndõklõ galamboknac barnyaihoz” (RMNy. I. 362. ><3 v.) stb., amelyek esetében ugyancsak a korabeli helyesírás sajátosságai miatt nem szerepelhetnek a hosszú mássalhangzót jelölõ betűjegyek. Az ilyen betűkombinációk már elõfordulnak a XVI. századi nyomtatványokban, de korántsem teljes következetességgel. A hosszú mássalhangzók idõtartamának jelölésbeli bizonytalansága miatt tehát a – különösen az intervokális – mássalhangzós szóvégeken elõforduló, nem hosszú mássalhangzóra utaló betűjellel jelölt instrumentalis-comitativusi ragos alakokban is elõforduhatott geminált ejtés, ám nem tudjuk pontosan, hogy milyen arányban.

A mássalhangzós tövégeken *-val/-vel* formájú – azaz nem hasonult – alakváltozat 42 müben⁵, 325 adatban fordul elõ: „Nagy *lirafual* adak az koporfonak” (RMNy. I. 296. A3 r.), „minket a' te fzent *aiandekidual* meg elegitõttel” (RMNy. I. 308b X4 v.), „nagy foc *fël fualkotfâgual, hamiffâgual*, kép mutato ßin tartaffal [!] naponkent vétkezûnc” (RMNy. I. 362. 307 r.–v.), „ßeghén *nyomorultakual* Ideghenekkel [!] iol nem téßnek” (RMNy. I. 88a C r.), „be telliefegietek fent *lelekuel, ihleefuel*” (RMNy. I. 13. X5 r.), „minemõ tufakodáfa vagiõ az valaßtottáknac a' *testuel, búnuel* es az *õrdõguel*” (RMNy. I. 194. B v.), „illy nagy *dihõllëguel* ne vegyë hatalmat” (RMNy. I. 353. h3 v.), „õ magoc minden *telhetetlenfëguel, keuelyfëguel*, tobzodaffal [!], *reßegfëguel, paraznafâgual*, lopaffal [!], *czalardfâgual* rakuac” (RMNy. I. 362. 282 v.), „az Christufnak euangeliomát irã Sido *betûkuel*” (RMNy. I. 49. A v.), „kõnyû bebeddel [!] es igaz *ertelemuel* ßoloc” (RMNy. I. 151. a3 v.), „en tûdõkõt *vizuel* kereßtellek” (RMNy. I. 49. B r.) stb.

A nyelvi változó értékeinek a geminált alakokkal szembenálló hasonlatlanokat kell tekintetnünk, bár számításba kell vennünk, hogy esetleg az egybetûs jelölés mögött is geminált ejtés húzódik meg. Az alábbi táblázatban a

⁵ L. a táblázatban.

nem hasonult alakokat is tartalmazó művek adatait ábrázoltuk, feltüntetve a – biztosan geminált ejtést takaró – geminátát tartalmazó adatok számát is.

A művek RMNy.-száma	Nem hasonult alakok	Geminátát tartalmazó példák
8.	7	4
13.	31	7
15.	1	9
49.	58	4
64.	1	13
88a	13	8
92.	1	49
98.	1	6
108.	5	13
109.	29	30
125.	1	6
151.	5	13
160.	11	13
169.	3	6
171.	9	13
181.	6	10
194.	6	72
222.	9	7
259.	1	44
264.	7	12
295.	4	8
296.	9	2

A művek RMNy.-száma	Nem hasonult alakok	Geminátát tartalmazó példák
299.	1	32
304/2.	1	19
307.	1	15
308a	9	0
308b	4	4
322.	5	13
328.	9	11
337b	5	3
339.	1	4
340.	1	12
343.	1	6
345.	2	5
346.	1	27
348.	6	8
349.	1	12
350.	4	3
353.	19	90
359.	3	6
362.	32	131
367.	1	3
Összesen	325	753

A nem hasonult instrumentalis-comitativusi ragokat tartalmazó művek nem hasonult és geminátát tartalmazó adatainak száma

Egyetlen műben (RMNy. I. 308a) a hasonulatlan alakok kizárólagosak. E nyomtatvány mintájában egy – bizonytalan olvasatú – rövid mássalhangzós példa volt, tehát valószínűleg a tiszta hasonulatlan típust képviseli. A többi mintában nem kivétel nélküliek a hasonulatlan alakok, ám hét műben (a nagyobb minták közül az RMNy. I. 13-ban és 49-ben szignifikáns) többségben vannak (RMNy. I. 8., 13., 49., 88a, 296., 337b, 350.), illetőleg további 17-ben jelentősebb arányban fordulnak elő.

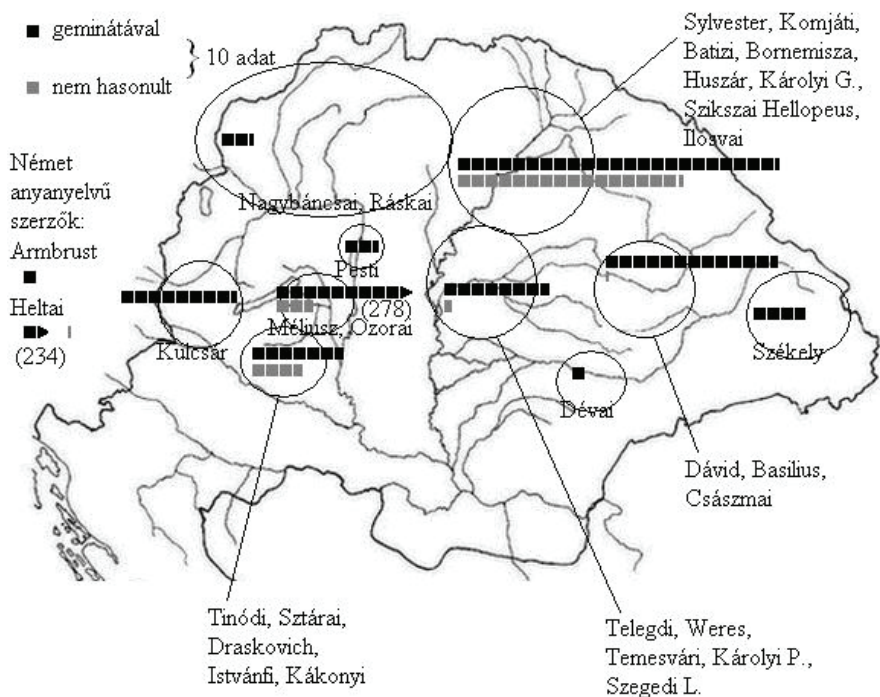
Meg kell vizsgálnunk a hasonulatlan alakok hangtani felépítését, hogy kizárhassuk a fonetikai kötöttségű alakváltkozás lehetőségét. Kizárólag mássalhangzós tövég utáni *-val/-vel* alakokat tartalmazó nyelvemlékek a kései ómagyar korpuszában sem voltak. Bizonyos művekben azonban a *k* és

g utáni ragok voltak hasonlatlanok, míg más konzonánsok után hasonult alakok kerültek. (KOROMPAY 1992: 379). Ilyen hangtani kötöttség a korpusz adatain nem látszik: mindenféle mássalhangzó után következhet *-val/-vel*. Egy-egy lexéma vagy morféma után szórványosan előfordul az egyes műveken belüli ingadozás, ám jóval többször találhatunk következetes megoldásokat. Az ingadozás néhány példája: „Beghén *nyomorultakual Ideghenekkel* iol nem téβnek” (RMNy. I. 88a C r.); „No semit en arrul nem panazolokodom, mert nem ióhet vizza *azual* azen karom” (RMNy. I. 350. B3 r.), de: „*Azzal* semit Adam attiank nem gondola” (A2 v.); „minemő tufakodáfa vagiō az valaβtottáknac a' testuel, *bűnuel* es az őrdőguel” (RMNy. I. 194. B v.), de: „bűnt *bűnnel* bűntet” (Eeee2 r.); „Agyon Iften nekic olij io malaztot / Taplalyac io *borral* febőc deakot” (RMNy. I. 109. Q4 r.), de: „Az vr es az aββon bir ő hazaua / Kinec ő akaria lehet io *borua* / Az kit lat hogy engődelmes dolgaua / Az űreft nem marad ű poharua” (Q3 r.) stb. Ez utóbbi példa jól illusztrálja, hogyan befolyásolhatja pl. a verses jelleg az alakváltozatok megoszlását: a rím kedvéért él Tinódi a hasonlatlan formával.

A hasonlatlan alakok 23 ismert, négy ismeretlen szerzőjű, továbbá hat többszerzős nyomtatványban fordulnak elő. A következő szerzőkre, ill. művekre a nem hasonult alakok előnyben részesítése jellemző: Batizi András, Sylvester János, Erdéli Máté, Komjáti Benedek, Varsányi György, RMNy. I. 308a, 337b. Erdéli Máté és Varsányi György születési helye és életrajza ismeretlen (Erdéli – nevéből kiolvashatóan – talán a nyelvterület keleti felén született). Batizi, Sylvester és Komjáti azonban egyaránt az északkeleti vidék szülötte, ezért nagyon valószínű, hogy – főleg a század első felében – erre az országrészre jellemzőbb lehetett a hasonlatlanság. A kései ómagyar korpuszának adatai is ilyesféle területi megoszlást mutattak (KOROMPAY 1992: 379).

Bornemisza Péter, Méliusz Juhász Péter, Szikszai Hellopeus Bálint, Sztárai Mihály, Huszár Gál, Szegedi András, Szegedi Lőrinc, Tinódi Sebestyén műveiben, továbbá az RMNy. I. 108., 160., 222., 264., 308b, 322., 353. ismeretlen, ill. többszerzős nyomtatványokban nagyobb arányban szerepelnek hasonlatlan alakok. Bornemisza, Huszár Gál és Szikszai ugyancsak az északkeleti részekhez köthető, míg Méliusz, Tinódi és Sztárai a Délkelet-, ill. Dél-Dunántúlhoz. Így valószínű, hogy a déli vidékre is jellemző lehetett valamelyest a vizsgált jelenség, beleértve Szeged környékét is, hisz a két, nevéből valószínűsíthetően szegedi szerző is ebbe a csoportba sorolható. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy több szerző esetében feltételezhetünk másodlagos nyelvjárási hatást is, hisz pl. Méliusz vagy Tinódi dunántúli származásának betudható jellegzetességei mellett más vidékekre jellemző megoldásokat is használ, mert életük nagy részét nem a Dunántúlon töltötték.

A szerzők születési helye szerinti összesített megoszlást az alábbi térkép ábrázolja.

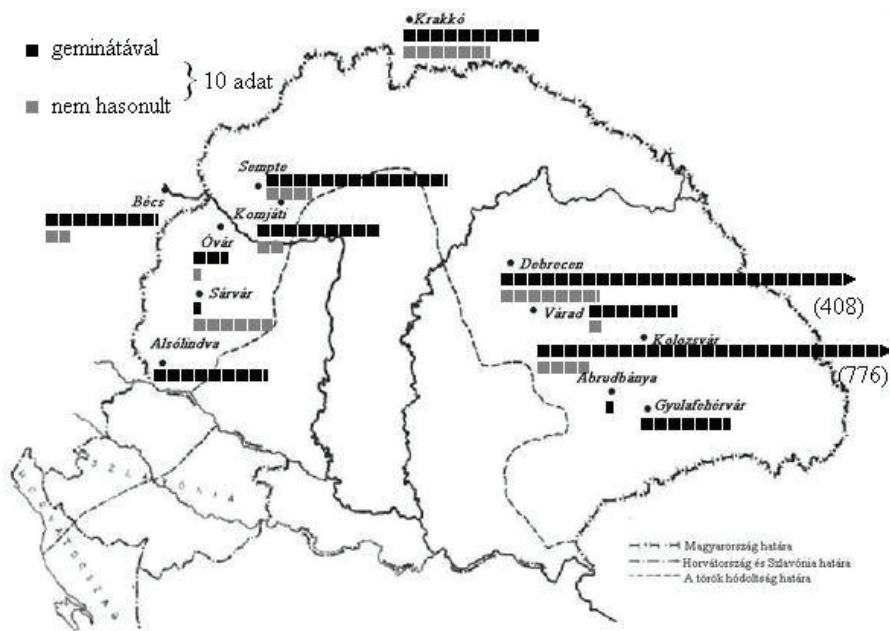

Ismeretlen születési helyű szerzők:

Majssai	Erdéli	Küküllői n.	Alistáli	Szegedi A.	Varsányi
■	■ ■	■■■■	■	■ ■	■ ■
Egyeduti	Görccsöni	Torkos	Palatics	Valkai	Lévai n.
■ ■	■	■	■	■■■	■

Az instrumentalis-comitativusi rag geminátával jelölt és hasonlatlan alakjainak megoszlása a szerzők születési helye szerint

Az egyes nyomdákban megjelenő hasonlatlan alakok számát nem a nyomdahely, hanem a műveket megjelentető szerzők nyelvjárása befolyásolta elsősorban. Pl. a Felvidéken és a Nyugat-Dunántúlon a fenti térkép tanúsága szerint nem lehetett jellemző a hasonlatlanág, ám az óvári, komjáti és semptei nyomdákban mégis megjelenik az északkeleti vidékekről elvándorolt Huszár Gál és Bornemisza Péter nyomdászati tevékenysége révén, Sárvár-Újszigeten pedig túlnyomórészt hasonlatlan alakokat tartalmazó művek jelennek meg Sylvester János gondozásában:

Az instrumentalis-comitativusi geminátával jelölt és hasonulatlan alakok megoszlása nyomdák szerint

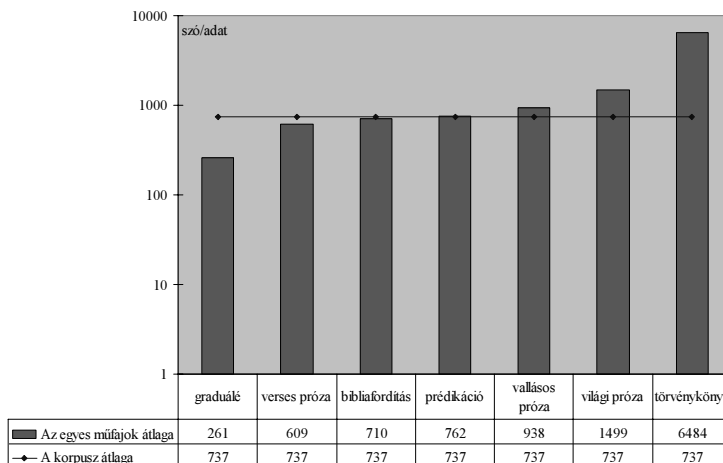
A két térkép összevetése azonban fontos tanulsággal szolgál: a XVI. századi nagyarányú migrációs folyamatok kedveztek a különböző nyelvjárási jelenségek keveredésének, ez esetben a keleti gyökerű jelenség nyugatra-északnyugatra hurcolásának.

A műfaj szerinti megoszlás vizsgálatához a korszak műveit az alábbi kilenc műfaji csoportra osztottuk: bibliafordítások, drámák, graduálék, kalendáriumok, törvénykönyvek, prédikációk, világi, vallásos és verses prózai művek. A kalendáriumokban és a drámai művekben nem volt hasonulatlan példa a korpuszban. A további műfaji csoportok adatszámát a következő táblázat ábrázolja:

Műfaj	Adatszám
Törvénykönyvek	1
Világi próza	15
Graduálék	51
Vallásos próza	52
Prédikációk	56
Verses próza	60
Bibliafordítások	90
Összesen	325

Az instrumentalis-comitativusi rag hasonlatlan alakjainak száma az egyes műfaji csoportokba tartozó művekben

A bibliafordításokban kiugróan nagy számú hasonlatlan adatot találunk, míg a már említett kalendáriumokra, drámai művekre nem, továbbá a törvénykönyvekre és a világi prózára kevésbé jellemző ezen alakok használata. A többi műfaj adatainak száma nagyságrendileg azonos. Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy egy-egy típus a korpusz mekkora részletét képviseli. Ha arányosan ábrázoljuk a különböző formák eloszlását (azaz az átlagos gyakoriságot mutatjuk meg), akkor más képet kapunk:

Az ábra vízszintes vonala a korpusz átlagát ábrázolja, amely 737 szavanként egy hasonlatlan adat előfordulását jelenti. A vonal alatti oszlopok a gyakoribb előfordulást jelzik (hisz kisebb mintában fordul elő átlagosan egy adat). Eszerint a graduálékban jelentősen, míg a verses prózában és a bibliafordításokban kisebb mértékben az átlagost meghaladó a hasonlatlan alakok aránya. Ez arra enged következtetni, hogy a hasonlatlanság mögött

mégiscsak lehetnek hangtani tényezők: az énekelt szövegek ritmikai viszonyai talán befolyásolhatták a *-val/-vel* megoszlását.

Tanulságos külön megvizsgálni a korpuszba került öt protestáns énekeskönyv, más néven graduálé (RMNy. I. 108., 160., 222., 264. 353.) adatait. A Kolozsvárott és Komjátiban megjelentekben (RMNy. I. 108., 353.) arányai-ban jóval kevesebb hasonulatlan alakot találunk. Az előbbi Heltai Gáspár, az utóbbi Bornemisza Péter gondozásában jelent meg, az ő beavatkozásuk nyomait viseli. Illusztrációképpen álljon itt két Bornemisza által kijavított példa (a váradi és a debreceni énekeskönyvekből vett azonos szöveghelyek-
kel szembeállítva): „BOdogoc azoc ki Iftent félic, es igaz *hituel* kik őtet veβic” (RMNy. I. 222. N2 v.), de: „Bodogoc azoc kic Iftent félic, es igaz *hittel*/kic őtet véβic” (RMNy. I. 353. g2 v.); „Eteku~~el~~ *itokual* őc femmit nem gondolnac, *hideguel*/haláfokon egy Bálát fem bankodnac” (RMNy. I. 264. e3 v.), de: „Eteku~~el~~ *itokal* őc femmit nem gondolnac, *hideggel* haláfokō egy Bálatt fē bankodnac” (RMNy. I. 353. h2 v.).

Összefoglalva a korpusz adatainak tanúságát: a vizsgált időszakban főként északkeleti-keleti, továbbá talán déli, délkelet-dunántúli dialektális kötöttségű alakváltakozásként jelennek meg a hasonult és hasonulatlan formák. Mivel tiszta hasonulatlan alakokat használó nyelvváltozatra az adatokból nem következtethetünk, ezért az egyes dialektusokban különböző mértékű hasonulatlanságot feltételezhetünk, amelyet – mivel egyéb függőség nem mutatható ki – valószínűleg lassan megkopó archaizmusként értékelhetünk. A gyakorisági adatok alapján a verses-énekelt jelleg hangtani korlátként jelenik meg az instrumentalis-comitativusi rag változóértékeinek megoszlásában. Bizonyos esetekben kimutathatók normatív törekvések is: a keleti vidékekről származó – azaz egyébként hasonulatlan alakokat használó közegben élő – nyomdászok már ki-kijavítják, valamint saját nyelvhasználatukban is előnyben részesítik a hasonulatlan alakokat, elősegítve ezzel a hasonult alakok gyakorisága miatt azok irányában már megindult kiegyenlítőds normává válását.

Irodalom

- Korompay Klára 1991. A névszóragozás. In Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 284–318.
- Korompay Klára 1992. A névszóragozás. In Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 355–410.
- Németh Miklós 2004. Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltoztatban. Akadémiai Kiadó, Budapest.